

ԱՋԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱՆՍԻՆՈՒԹԵՐՈՒՄ ԱՋԳԱԳՐԱՆ ԱՋՆՈՒՆԱԳՐՈՒՄ
ԳՐԱԳՈՏԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ — ԳՐԱՆՁՈՒՆՆԵՐ
ՆՆՈՒՆ ԶԱՆՆԱԾՆԵՐ

Ընդհանուր առմամբ առջեւը բերնեք՝ ամփոփեմք այն ամեն իրագործութիւնները՝ զորոնք երկու դարէ ի վեր Գրանսիրութեան գաղթած ափ մը հայ ազգին կողմանէ մատուցուեցաւ պատմութեան, պէտք է որ զարմանալով խոստովանինք թէ անոնք անխառն ու զուտ ոսկի են. ու մեծ արժէք ունին:

Ինչպէս որ Եփեսոսէն դուրս գաղթած հրեից ազգին գլխաւոր առաջնորդն էր՝ շարունակ իրենց առջեւ ծիփող լուսաւոր բոցափայլը, անանկ ալ, ի սկզբանէ հետէ ոգեւորուած հայ ազգին մի միայն շարժիչ զսպանակը, առաջնորդող աստղը՝ իր եռանդուն ազգասիրութիւնն ու հաւատքն էր: — Ասոնք էին որ շարունակ զինք կը ջերմացնէին՝ — ամեն գործառնութեանց մէջ իրեն կ'առաջնորդէին: Ասոնք էին, որոնց համար միշտ աւելի պատրաստ էր արիւնը թափելու, քան թէ անոնց լուսոյ ճառագայթներուն կռնակ դարձնելու:

Եւր մէկ կողմանէ, իրրեւ առհասարակ առուտուրով զբաղող Ժողովուրդ մը, գլխաւորաբար իր տեղաւորութեան երկրին եւ տէրութեան արեւելեան մասին — Գրանսիրութեան մէջ — ինք զինք ամենէն աւելի վաճառականութեան տուաւ, եւ այս արուեստը հոս՝ իր ամենէն մեծ բարձրութեան հասցուց, անդին, մէկով կողմանէ՝ իրրեւ տէրութեան անձ ու պաշտօնատէր, խղճաւորաբար ծղլուծեամբ հասարակաց բարոյն յառաջացմանը մէջ վերջի աստիճանի գործունէութիւն արտագրեց: — Իրրեւ եկեղեցական եւ ուսուցիչ՝ ամենայն հոգւով աշխատեցաւ, իր հոգատարութեան յանձնուած հոտին հոգեկան ու մտաւոր մշակու-

թեանը: — Արգարութեան եւ ծանօթութեան ճառագայթները զօրութեամբ տածեց ու տարածեց, ու վերջապէս՝ երբ որ ներութեան վայրկեաններուն մէջ, հայրենեաց ձայնն իրեն ալ հասաւ, իրրեւ զինուոր՝ իր աներկիւղութեամբ, ինք զինք նշանաւոր ըրաւ: Եւ շատ առթի մէջ, իր անձնանուիրական քաջութեան փառաւոր վկայութիւնը ցուցուց, թափելով իր արեան վերջին կաթիլը: Որով ցմիշտ գոցուեցաւ, ազնուական ասպարէզն, որուն հետ կապուած է արութեան եւ արդիւնքին անշնչելի հատուցումը:

Հասարակաց կենաց գրեթէ ամեն վիճակին ու աստիճանին մէջ կը հանդիպէին՝ անանկ ազգային երեւելի ու անուանաւոր անձինքներու՝ զորոնք պարծանք կը կոչէ ու կը յարգէ ազգն իրրեւ իւր զաւակներն, իրրեւ իր ծնունդը:

Գրանսիրութեան հայոց՝ միայն նորագոյն ժամանակին երեւան ելլող մեծամեծներու մէջ փոքր հայեցուած մ'ընելով, առանց ուղիւս առնելիս կ'ընենք՝ Ստեփանոս Կորովէյան եւ Աղալբերգոս Լուքաշեան՝ հունգարական պաշտօնէից առաջին կարգի աստղները: — Եւսեփստիոս Գիշեան եւ Գուլիէյմա Ղազարեան՝ ազատութեան պատերազմին վեհազուգները՝ երկուքն ալ Արտաթի գողգոթային մարտերուն: Միքայէլ Մալի՝ ճարտարապետական գումարտական՝ — եւ Յեցեան՝ 1848/49-ին զօրապետները: Սողոմոն Կաղապարեան՝ հունգարական տէրութեան վերին համարակալութեան ու վերաքննութեան եռանդուն նախագահը: — Գուստոն Գարաշեան՝ հարիւրհազարներու հիմնարկութիւն ընող առաջին մեծ հայազգին: — Գրիգոր Չիգիեան՝ կանուխ վախճանող աշխարհահռչակ թատերագիրը: — Լուքաշեան՝ մեծ խուզարկուն ու պատմաբանը: — վերջապէս Ըստկարեան՝ Պիկնեան կան Միթարեան հայոց արքայականութեան չէթ միայն իր միաբանութեան տառնորդը, հայապ միանգամայն ազգին՝ մեծ քաղաքագիտութիւն ունեցող առաքեալը:

Սակայն Հայոց ազգին անբեկանելի հայրենասիրութիւնն ու իր առաջնակարգ որդիներուն բազմաթիւ գործքերն անձանթ չ'ընացին, թէ՛ յառաջ՝ Գրանսիրութեան իշխանաց, թէ՛ ետքէն Աւստրիոյ կայսրեաց՝ ու նոյն իսկ մեր օրերը՝ փառաւորապէս տիրող վեհափառ կայսերական տան առջեւ:

Ասոր հետեւութիւնն ան եղաւ, որ իշխանապետներն՝ զայացուցին իրենց գթութիւնը, չէթ միայն հայ ազգին գլխաւոր բնակութեան

տեղերուն — Հայաքաղաքի եւ Եդիսարեթու-
պոլսոյ Հասարակութեանց — երբ այս երկու
կենդանական տեղերն՝ ազատ թագաւորական
քաղաքաց կարգը բարձրացոյցին, — Հայա
իրենց իշխանական զօնութիւնը տարածեցին
իրենց լիութեամբը՝ նաեւ ազգայնոց աւելի
երեւելի զաւկըններուն եւ գերդաստաններուն
վրայ ալ։ Անանկ որ այսօրու օրս, յիսունէն
աւելի ազգային գերդաստան կրնանք համարել,
որոնք ազնուականութեան աստիճան ու զինա-
նշան ընդունած են տէրութեան իշխանապետ-
ներէն։

Ազգայնոց ազնուական գերդաստաններուն
մեծագոյն մասը չէ թէ երկրատիրական կամ
պարագեական (donationalis), Հայա զինանշա-
նական (armalis) ազնուական են։ Ասոնց մէկ
մասը՝ շրջակայ ազգերուն զաւկըններուն պէս,
ստաւաքին ցոյց ու փառաւորութիւն սիրող եւ
սիրտդասական աստիճան վշտակող ժը. դարուն
մէջ ստացաւ իր ազնուականութեան աստիճանը։
Այն միջոցին՝ երբ ամեն կողմանէ լծանալիք պա-
շարեցին ու կը սպառնային անմահ յիշատակաց
արժանի Մարիամ Թերեզիայի — տրուեցան ա-
մենէն աւելի ազնուականութեան կրօնական ու
զինանշանները։ Գաւառներ ու քաղաքներ միա-
ցած՝ եւ մասնաւոր կերպով ունեւոր մեծամեծք,
առատաճեռն օգնութիւններ մատուցին, որպէս
զի Խօթնամայ ճշնշէլ պատերազմին (1756—
1763) ծանրաբեռնութիւնները քիչ մը լի-
թեցընեն։ — Ազգայնք ալ լիովն նուիրեցին
տէրութեան գանձուն 2000—3000 ֆիօրին,
որպէս զի Հասարակ քաղաքացեաց կարգէն
րաժնուին՝ ելլեն։ Մանաւանդ որ այն ժամանակն,
այնպիսի միջոց մըն էր, որուն մէջ՝ միայն նշան
ու արտղոս ունեցողը կրնար ինք զինք երկանիկ
Համարել։

Ազգայնք՝ արքունական տուչութեան
թուղթ (litterae donatiales) — դուրս աւուե-
լով 1750 մայիս 13ին, ազնուականութեան
աստիճանի բարձրացող Եդիսարեթուպոլսեցի
Ջաքարեան գերդաստանը՝ — ընդունած չեն՝
մինչեւ ժը. դարուն դեպ ի վերջերը։ Բայց աս
ժամանակէն սկսեալ՝ աւելի հարուստ եղող ազ-
գային գերդաստաններու զաւկընները՝ Դեմէշի
պանագրութեան մէջ՝ ընդարձակագոյն երկիր-
ներ ստանալով՝ շատերը պարգեական, այսինքն
երկրատիրական ազնուականներ եղան.

Ազնուականութեան արտղոս ու աստիճան
(armales) ընդունող Հայ գերդաստանները —
1672էն, Արաֆի Միքայէլ Ա.ի կամ Գրիսն-

սիւռանիա գաղթելու ատենէն սկսած՝ մինչեւ
մեր օրերը — ժամանակագրական կարգաւ յա-
ջորդներն են։

Բագդադիւշեան (մինչ անթաձիք, Դիօփ.
Ճի.,) Աբրահամ, ու Յակովբ. 1680. դեկտ.
13ին։

Կալոֆիեան Խասհակ, 1712. Նոյեմբ. 20.
Հարաշնեան Թէոդորոս 1718. մայիս. 21.
Դանիէլեան Թէոդորոս, Երեմիա եւ Պաւ-
ղոս. 1725 յուլ. 23.

Լազարեան Յովհաննէս. 1746. հոկտ. 3.
Գարաշնեան Խաչիկ, Նիկողայոս եւ Ղու-
կաս 1749. յունիս 15.

Ջաքարեան Յովհաննէս, Ղուկաս եւ Թով-
մաս, 1750. մայիս 13.

Կովագեան Խաչիկ, Յակովբ, Մարտինոս
եւ Էմմանուէլ. 1753. յուլիս 30.

Դեօտեքեան Թէոդորոս. 1756. մայիս 24.
Իսիդորեան Միքայէլ. 1758. դեկտ. 12.

Կալոֆիեան Աստուածատուր. 1758.
դեկտ. 12.

Բագրուպանեան Մարտինոս եւ Մարկոս.
1758. դեկտ. 12.

Խաչիկեան կամ Եագոպիեան Նիկողայոս.
1760. մայիս 8.

Խաչիկեան կամ Եագոպիեան Սիմոն.
1760. մայիս 8.

Սիմայեան Ղուկաս 1760. մայիս 26.
Իսիդորեան Անտոն եւ Գրիգոր. 1760.
յունիս 20.

Սարուքանեան Դաւիթ, Յովհաննէս, Մար-
տինոս եւ Ղուկաս. 1760. յունիս 24.

Պալպայեան Մարտինոս 1760. յուլիս 28.
Պալպայեան Պաւարոս. 1760. յուլիս 28.

Կորովեան Խաչիկ. 1760. յուլիս 28.
Սովբիգեան Յովհաննէս եւ Թէոդորոս.
1760. յուլիս 28.

Ջիգիեան Թէոդորոս. 1760. հոկտ. 7.
Գիշեան Գրիգոր, Ղուկաս եւ Յակովբ.
1760. հոկտ. 7.

Ղուկասեան Ղուկաս, Ղազարոս եւ Խա-
հակ. 1760. հոկտ. 7.

Սիմայեան Թէոդորոս, Մարտինոս, Խասհակ
եւ Սողոմոն. 1760. հոկտ. 7.

Սերեքրեան Խաչիկ. 1760. հոկտ. 7.
Վերջարեան Յովհաննէս, Պաւարոս եւ
Աւստանտուր. 1760. հոկտ. 7.

Վերջարեան Մարտինոս. 1760. հոկտ. 7.
Վիգուլեան Աստուածատուր, 1760.
հոկտ. 7.

Եագոպֆիեան խաչիկ. 1760. հոկտ. 9.
 Կասպարեան Նիկողայոս. 1761. հոկտ. 25.
 Կորովեան խաչիկ. 1761. հոկտ. 25.
 Պոչանցիեան Յովհաննէս. 1762. յու-
 լիս 26.
 Պոկտանֆիեան (Աստուածաբան) Գա-
 բրիէլ. 1762. յուլ. 26.
 Չոմաքեան Նիկողայոս, 1762. յուլիս. 26.
 Հանգովիլեան Յակովբ, Նիկողայոս, Աղիբ-
 սանդր եւ Փրանկիսկոս. 1762. յուլիս 26.

Գապտէպովեան Յովհաննէս, Մարտինոս,
 Փրանկիսկոս եւ Գրիգոր. 1802. յուլիս 23.
 Գիւլվերեան Թէոֆորոս, Կայետանոս, Յով-
 հաննէս, Սիմն եւ Անտոն. 1804. աւ-
 րոստ. 17.
 Ղազարեան Ղազար, 1826. մարտ. 17.
 Ջարանեան Անտոն, Յովհաննէս, Ստեփա-
 նոս եւ խաչիկ. 1830. հոկտեմբ. 1.
 Գապտէպովեան Յակովբ, Նիկողայոս, Կա-
 թոլոս, եւ Մարտինոս. 1838. նոյեմբ. 8.

ԿՈՄՍ ԳՐԻԳՈՐ ԳԱՐՈՂՈՆԵԱՆ

Ղուկասեան Յակովբ. 1762. յուլիս 26.
 Մարգնֆիեան խաչիկ. 1762. յուլիս. 26.
 Ռացեան (Բադ) Յակովբ. 1762. յու-
 լիս 26.
 Չիգիեան Էմմանուէլ եւ Պետրոս. 1780.
 մայ. 24.
 Գիւլվերեան Յովհաննէս եւ Կայետանոս.
 1780. մայ. 24.
 Լէնկէլեան Ղուկաս եւ Անդրէաս. 1780.
 մայ. 24.
 Այերդեանֆիեան (Ճրագեան) Անտոն,
 Ղուկաս, խաչիկ եւ Յովհաննէս. 1795. յու-
 նիս 25.

Հոլլըիեան Աստուածատուր. 1832.
 մայիս 2.
 Մարգովիլեան Անտոն եւ Էմմանուէլ.
 1839. հոկտ. 3.
 Եագոպեան Աստուածատուր. 1848. յու-
 նուար 10.¹

¹ ԶԱՍՏԱՆԱԾԱՏՈՐ ԵԱԳՈՊԵԱՆ (Jakabb Bogdan)
 Հայաքաղաքի առաջին քարաուղարը թէպէտ արքայական
 զեմութիւնը՝ Գրանդիւլանիոյ պապականութեան սենեկին մէջ
 խօսած արտաքոյ կարգի ազգու ճարտարախօսութեանցը
 համար, ազնուականութեան բարձրացուցած է, 1848 յու-
 նուար 10ին, — այսու ամենայնիւ ազնուականութեան
 թղթին տուչութիւնը կամ՝ յանձնարարութիւնը՝ այն մի-
 ջոցին պատահած խառնակ գէպքերուն համար անհնարին

Իսթիզուցեան Աստուածատուր. 1876. յու-
նուար 11.

Գորպուլեան Աստուածատուր. 1879.
մարտ. 31.

Կարապետեան Լատիսլաուս. 1879. աւ-
գոստ. 5.

Դրանսիոյանիայի Հայոց մէջ՝ վերը յա-
ռաջ բերուած աշխուական գերգաստաններէն
զատ, կայ զեռ աւանդութեամբ տարածուած
Բօտու Սրարդի՝ Զարարեան գերգաստանին,
Ա. Միքայէլ Աբաֆիէն շնորհուած աշխուակա-
նութիւնը։ Ասոր բարձրանալուն պարագան յա-
ջորդէ։ Օրին մէկ՝ Աբաֆի իշխանը, պտղաւե-
լու կ'ենէ։ Իր քառակն կառքը Գիւգիլլէօ
գետին կամրջին մօտեցած ատենը՝ Զարար ա-
նունով Հայ վաճառականը, իշխանին հասկըցը-
նելու համար, որ չըլլայ թէ յառաջ երթայ,
վանքի վտանգ կայ — յանկարծակի ձիերուն
վրայ կը յարձակի, զանոնք կը կնջնէ ու պոռա-
լով վալաքերէն կը կանէ (Անկէ հազիւ քանի մը
տարի յառաջ՝ Մղտավիայէն Գրանսիոյանիա
անցած ազգայինը՝ զեռ հունգարներէն չէին գի-
տեր) Մըրիա Սա, Բօտու ի սրարդ. (Մեծապա-
տիւ Տէր, կամուրջն ապականած է)։ Աբաֆի՝ իր
կենանք ազատողին, Բօտու-Սրարդ պատուանու-
նով, աշխուականութիւն կու տայ՝ իւր ժառանգ-
ներովը մէկտեղ։ — Ըստ հաւանական է որ
այս բանս, զորոյ է միայն։

Աննանթ չն մեր առջեւը հռոմայեցի բա-
նաստիզութիւն խօսքերը թէ, ճշմարիտ ազնուակա-
նութիւնը՝ բացառաբար առաքինութեան վրայ
կը կայանայ (Nobilitas sola est atque unica
virtus)։ Տարակոյս չկայ, թէ անանկ ժամանակի
մը մէջ կ'ապրինք, ուր որ միայն անձը կը ստեղծէ
իրեն համար արժանիքները. կը չափաւորէ, կամ

եղած կ'երեւայ։ Աւտի աշխուականութեան թղթին, ոչ
բնագիրն եւ ոչ ալ ընդօրինակութիւնը կայ տեղ մը։ — Սա-
կայն եւ անձին աշխուականութեան բարձրանալուն ամեն
տարակոյսը կը վերցնէ Յովսէփ Դէլէգի, այն ատենի Դրան-
սիոյ անկախ վերին կառավարին յալըրդ Նամակը, զոր այն
միջոցին իսպաղի Աստուածատուրէն գրեց։

Մեծապատիւ Տէր քարտու դարապիւս։

Վերին ատենները՝ տեղութեան ժողովքին մէջ
ըլլած յարոյ ճարտարախառնութեանց համար, նորին վե-
հափառութիւնն՝ իր վերին կարգապարտութեամբ՝ Մեծապա-
տուութիւնը, Դրանսիոյանիայի աշխուականներուն կար-
գին բարձրացնելու բարեհաճեցաւ։ — Մինչեւ որ ըստ իր
սովորական ծամունքն, ասոր վրայջ աւելի տեղեկութիւն
ընդունիր, Ձեզի ուրախութիւն պատճառելու համար կը
հազարգեմ այս բանն։ Ընդունեցեք աս արժանացած բար-
ձրապատիւ ատեններէն Հայտը իմ ամենամեծ սիրոյս հաւ-
ասալիքն. որ եմ, տեղութեանը։

Գրլըմ վար. փետր. 19. 1846. Յովսէփ Դէլէգի, կոմս, և

նոյն իսկ կը փճացնէ ժառանգած արտունու-
թիւններն եւ հասարակաց յօրինուածին ձեռք
կը մօտենայ ու կը հասնի, զմարդիկ՝ մէկ մէկէ
հեռու բռնող կարգին։ Աղէկ գիտենք, թէ այս-
օրւան օրս, ամեն մարդ ի վիճակի է հասնելու,
բարձրանալու ան աւագութեան ու պատուոյ,
որուն՝ իր ատակութիւնը զինք կը կարողացնէ։
Այսու ամենայնիւ՝ աշխուականութեան արտա-
քին նշանները (emblemes), զորոնք մարդկային
բնութեան անշնչելի միտութիւնն ստեղծած,
գլխութիւնը՝ տածած, պատմութիւնն՝ արձանա-
գրած (registrar) եւ արուեստը ինքնամած է, ոչ
գիտութիւն եւ ոչ կրթութիւն ի վիճակի են
փճացնելու եւ անշնչը ընելու։

*

Նորին վեհափառութիւնը, Հունգարիայի
մէջ ապրող ազգային մի միայն մեծապատիւ
գերգաստանին մէկ սերունդը, զպէտրիայի
Գարաշնեան Ալտար կոմսը, հունգարական
վերին սենեկին ժառանգական անդամը, իւր
ամենամեծ շնորհացը մասնակից ըրած եւ գլխա-
ծաբար իրեն շնորհած է արքունի հազարագե-
տութեան (Kammerer) աստիճանը։

Աւերմէն թէ թէ միայն կը պատշաճի, հա-
պա հարկ է, որ մէկ երկու բան ըսնք ընթեր-
ցողաց, աս՝ իր երկիրն այնչափ սերող Հայոց՝
առաջին գերգաստանին վրայ. — որուն ան-
գամներն այն աստիճանի մեծ ու առատաձեռն
պարգիւններով ու տուգութիւններով՝ իրենց
անունը պատմութեան էջերուն մէջ՝ շատոց
անմահ հացուցին։

Եթէ թղթատներ մատենագիրներուն,
ստեն ատեն լոյս տեսած ու աւելի կամ նուազ
յարգ ունեցող կնքագիտական, ազգագրական
ու տոհմային երկաթիւթութիւնները — Գարա-
շնեան գերգաստանին վրայ մօտեցած ատենին՝
անմիջապէս մեր աչքին կը զարնէ՝ թէ ասոնց
մասիններէն մէկն, արդէն ծէ. դարուն առաջին
մասին մէջ ընդունեցաւ, կարողաւ Զ. կայսրմէն
աշխուականութեան թուով ու գինանշանն։

Աս՝ կարողաւ Զ. էն 1718 մարտ 21ին
աշխուականութեան բարձրացող Թեոդորոս
Գալ աշունեանին յանձին, կը գտնենք մարդ մը՝
որ նախահայր եղած է հիմակուան Գարաշ-
նեան գերգաստանին Այսօրւան, անձնով մօտք

¹ Ասանկ կը կարգեք Նոյի Ժօնի «Հունգարիայի
Գերգաստանները, անուն մատենի Զ. Հատորին, 87 էջին
— Կնքագիտ Սթյամիթիերի Grosses und allgemeines Wappen-
buch, Դ. Հատորին 287 էջին մէջ։

առնուած Հռոմեացիայի Հարաւային մասին մէջ ապրող Թեոդորոս Գարաշնեանին տրուած աղետականութեան տիտղոսն ու կոնգալը՝ Պուտարէշդի, տէրունական երևանքին մէջ գտնուած Liber Regiusի Ա. Հատորին 560 էջին Համեմատ՝ յաջորդէ եւ՝ „Quod nos cum ad nonnullorum fidelium Nostorum, signanter vero Cognati Nostri Nobis sincere dilecti, Illustris Engenii Francisci Ducis a Sabaudia et Pedemontio, aurei velleris Equitis, Armorum Nostorum per antelatum Regnum Nostrum Hungariae supremi Generalis Commendantis et actualis intimi Consiliari Nostri, humillimam supplicationem Nostrae propterea factam Majestati, tum vero altentis et consideratis fidelitate, fidelibusque servitiis fidelis Nostri strenui Theodori Karácsony, que idem pro locorum et temporum varietate, atque occasionum exigentia, sacrae praelibati Regni Nostri Hungariae Coronae, glorioseque Praedecessoribus Nostri, ac jam Majestati Nostrae cum alias semper, tum potissimum occasione nuperae Anno 1717, proxime praeterito factae immanis Tartaricae irruptionis, per athleticam ejusdem colluviei dissipationem et multorum infeste congregientium sauciationem et peremptionem officique veri christiani, et martialis partus publicam declarationem, fideliter et constanter exhibuit...“

Ուստի աղետականութեան կարգի կը բարձրացընէ կաշուոյ Զ. կայսրը՝ զԹեոդորոս Գարաշնեան, վասն զի իւր ազգականը՝ Եւգենիոս Սաւոյացին — եւ Բիւթմոնդի իշխանը՝ այն միջոցին Հռոմեացիայի մէջ գործող գլխաւոր զօրացեալը — մտադիր կ'ընէ զկայսրը, Թեոդորոս Գարաշնեանի անձին վրայ — որն որ՝ չէ՛ թէ միայն կայսեր, հապա՛նած իր փառաւոր նախորդներուն աստեւ, արգէն երկայն ժամանակէ ի վեր ու զանազան առիթներու մէջ, բայց մանաւանդ 1717ին՝ Թաթարական յարձակմունքներու ատենը, ինք զինք երեւելի ցուցուցած էր իր արիութեամբը։

Աս Թեոդորոսն՝ ինչպէս ըսինք, Գարաշնեան գերազատանին նախահայրը պէտք ենք նեխադրել։ Որովհետեւ թէպէտ եւ սոյգ է, որ ազգայինը՝ 1672ին գաղթած են խմբովին այս կողմեր, իսկ Գարաշնեանը, միայն այս թուականէն քառասունուհինգ տարի ետքն՝ այսինքն 1716ին Թողուցին իրենց վաղեմի հայրենիքն, զՊուտալիա, եւ ուրիշ նոր հայ-

րենիք ինտուած ու գտած են Գրանսիլուանիայի մէջ. այսու ամենայնիւ, այս քիչ ժամանակաւ միջոցի մէջ ալ, ի վիճակի եղան իրենց հաւատարմութեան, հաստարիմ ծառայութեան ու քաջութեան փառաւոր նշանները ցուցընելու, քանի մը իշխանապետի տակ։

Բայց ամենեւին հարկ չկայ, որ ենթադրութեանց հեռու երկնցող լափերին թուսին մէջ պտտինք, ինչու որ յայտնապէս կը տեսնենք որ Մարիամ Թերեզիա, 1749 յունիս 15ին վրենսյայն հրատարակուած եւ մինչեւ Տիմակ անծանօթ եղած աղետականութեան թուղթը, բաց անկէ որ զմեզ Գարաշնեան կոմսին նախահայրն հետ կը ծանօթացընէ, մինչեւ Տիմակ գերազատանին վրայ ունեցած տեսութիւնն իր հաստատել։

Արքունի գիւնատան մէջ պահուած աղետականութեան եւ զինանշանի կոնգալն այսպէս կը սկսի. Nos Maria Theresia... etc. Tibi fideli nostro Christophoro Karácsony Oppidi Nostri in Haereditario Nobis Transsylvaniae Principatu Armenopolitani Civi et Senatori Salutem et Gratiae Nostrae Caesareo-Regioque Principalis incrementum. Quandoquidem Te, fratresque tuos Nicolaum et Lucam, postquam ex Moldaviae oppido Batesan dicto, relictis ibidem Domibus vestris, ac aliis rebus mobilibus universis in antelatum Principatum Nostrum adhuc 1716to migrassetis, isthicque in praedicto Oppido Armenopolitano vestrum fixissetis domicilium, et Schismate Orientalis Ecclesiae, Eutichianisque erroribus ejuratis, Vos Sacrae Romano-Catholicae Ecclesiae univissetis, studuissetisque etiam servitium Nostrum inter reliquos ejusdem Oppidi Cives questurae deditos pari modo promovere, cum negotiationibus Vestris utilitatem Aerarii Nostri ad duo, tria florenorum millia quotannis ampliasset, teque inter Senatos et in Judicem subinde ejusdem Oppidi assumptum, qua Senatorem a viginti annis, nec secus in ea, quam ut Judex gessisti, functione Consilia, operamque tuam in servitii Nostri promotionem zelose, utiliterque convertisse, tum vero damni illius, quod a Pervianis in Nostro Hungariae Regno anno 1735to tumultuantibus Vobis ultra sex millia florenum fuit illatum, non aliam quam quae a Nostra fieri posset munificentia, refussionem consequi potuisse, fide digna nonnullorum Fidelium

Nostorum relatione acceperimus... Te proinde Christophorum Karácsony, Conjugemque tuam Mariam Magdalenam, et filios tuos Deodatum, Simonem et Jacobum, filiamque Catharinam, ac per te praedictos Fratres tuos Nicolaum et Lucam pariter Karácsony illiusque Conjugem Susannam, hujus vero Huvantem, ac filios Christophorum, Karácson, Martinum et Nicolaum, filiamque Mariam jam natos et imposterum Divinae Benedictione nascituros... e conditione ignobili eximentes in coetum... nobilium duximus esse annumerandos. etc.

Ուստի, անմահ յիշատակաց արժանի կայսրուհին, Մարիամ Թերեզիա, 1749ին, զՔրիստափոր Գարաշնեան, Հայաքաղբի քաղաքացին եւ խորհրդականը, որ թող տալով Մուրափայի Պոլսուլան քաղաքն եւ իր բոլոր անշարժ ստացուածքները՝ Նիկողայոս եւ Ղուկաս եղբայրներովը 1716ին Գրանտիլուսեա կաղնեց. եւ քիչ մը ժամանակ յառաջ կանգնուած Սամուելար քաղաքին մէջ Հաստատուեցաւ — յունական արեւելեան եկեղեցին թող տուաւ, եւ տիբական մոլոր վարդապետութենէն Հրաժարեցաւ ու Հռոմեական կաթուղիկէ եկեղեցոյն անդամ եղաւ. — իր քաղաքացեաց մէջ՝ վաճառականութիւնը մեծապէս յառաջացուց. — տուրքի տիտղոսով՝ տարւէ տարի տերութեան գանձու մէջ 2—3000 ֆիորինի գումար մը մատուց. — քսան տարիէ աւելի՝ ի սկզբան, իրեւ քաղբի խորհրդական, ետքէն՝ իրեւ դատաւոր՝ ամենամեծ խղճմանքով գործեց — եւ վերջապէս 1735ին Բերոկուսան ապստամբութեան առթիւ կրած 6000 ֆիորինի կորստեան իրեւ վրոքը Հատուցուած — եւ իրի հաւատարիմ ստորակազմայ. — եւ մատուցած ծառայութեանցն իրեւ վարձք՝ ազնուականի տիտղոս կու տայ. — Ազնուականութեան աստիճանի կը բարձրացնէ, նախ՝ զԽաչիկ Գարաշնեան՝ իր ամուսնոյն, Մարիամին եւ Աստուածատուր, Սիմոն եւ Թակովը որդիներուն, ինչպէս նաեւ կատարինէ դստերը հետ. — երկրորդաբար՝ իրեն եղբայրն, զՆիկողայոս՝ Էռլան ամուսնոյն հետ, վերջապէս՝ մէկու եղբայրն զՂուկաս, Թուփա ամուսնովը, Խաչիկ, Գրէշու, Մարտինոս եւ Նիկողայոս զաւրդներուն. եւ ետքէն ծնանելի աճէ երկսեռ յաջորդներովը մէկտեղ:

Ուստի՝ Մարիամ Թերեզիա կայսրուհին ազնուականութեան բարձրացած Հայաքաղբի քաղաքացին, զԽաչիկ Գարաշնեան, մեծանուն

Գարաշնեան գերգաստանին, իրեւ երկրորդ հաւը համարելու ենք:

Գերգաստանին շնորհուած զինանշանին ստորագրութիւնը յաջորդն է. Զորս մատուցի ռաժնուած սրտաձեւ արծաթի վահանակին մէջ՝ կշիռք. — առաջին ու շրջորդ կապոյտ դաշտին մէջ՝ սպիտակ կրկնախաչ բռնող յաշիկապարիկ. — երկրորդ ու երրորդ կարմիր գաշտին մէջ, ձերմակ՝ սպիտակ կոտոշ ունեցող եզ: Վահանակի մէջ զբահապատ, զարնելու պատրաստ մարդկային ձեռք մը. մերկ սրով: Զինանշանին ամբողջացուցիչ կտորուանքներն են, դէպ ի աջ՝ կապոյտ եւ արծաթ. դէպ ի ձախ՝ կարմիր եւ սպիտակ:

Աս զինանշանը՝ եթէ որ Գարաշնեան Գուրտանին 1859ին տրուած կոմսական զինանշանին հետ համեմատելու ըլլանք, անմիջապէս կը գտնենք, թէ վերջինին մէջ՝ գերգաստանին զինանշանը՝ միայն ընդարձակութիւն ընդունեցաւ. եւ այսպէս, այսօր ալ գործածութեան մէջ եղած կոմսական զինանշանին հիմը կը կացուցանեն, կարողոս Զ.էն. 1718ին՝ Թեոդորոսի — եւ Մարիամ Թերեզիայէն, 1749ին՝ Խաչիկի տրուած զինանշաները:

Ինչպէս ըսինք, Մարիամ Թերեզիայի, Խաչիկ Գարաշնեանի 1749ին շնորհած ազնուականութեան զինանշանի կոնդաքը (Wappenbrief), մեծ գերգաստանին տրուած ազնուականութեան ամէնէն հին վկայութեան թուղթըն է: — Գերգաստանին մէջ բերնէ բերան պահուած վաղեմի աւանդութեան համեմատ՝ Մարիամ Թերեզիայի ազնուականութեան թղթէն յառաջ՝ արդէն ազնուականութիւն ստացած էր: — Ստոյգ է, հնազոյն ազնուականութեան թղթին վրայք վկայութիւն ընող բան մը չուենիք ձեռուրին, գոնէ մինչեւ հիմակ — վասն զի շատ հաւանական է, որ Բերոյի — 1735ին — ապստամբութիւնը, ծը դարուն սկիզբները գերգաստանին գլուխն եկած դժբախտութիւնն իր եւ մահաւանդ այն ատենի մեծ Տրիկուլութիւնը խել մը հազուագիշտ գտնէրէ զգլխած է գերգաստանը՝ ուր նաեւ ազնուականութեան թուղթը փաճցած՝ կորսուած կ'երեւայ: Բայց եւ այնպէս, այն ատենէն մնացած քանի մը կահ կարասիի կտորուանք, գորգ, դիպակ եւ սարընագործի մնացորդներ, որ պահուած են գերգաստանի ձեռքն, այն՝ 1749էն յառաջ եղած ազնուականութեան անտարակուսելի նշաններն. լեպէտ, ինչպէս ըսինք, ազնուականութեան թուղթըն չկայ:

Գերդաստանին հին ազնուականութեան, իրրեւ վկայ, կեցած է նաեւ Վերալայի հայ եկեղեցւոյ մէջ — որուն Գարաշնեանք ի սկզբանէ հետեւ աստիկ հաւատարիմ ու զինուանդ դաւլընքն էին: Հոս տեղի մայր մատենաներուն մէջ, խաչիկ Գարաշնեանի — 1723՝ յունուար 31ին, — ամուսնութեանն առթիւ կը կարգաք է մէջ այլոց յաջորդները. «Պ. Տէր Մինասը պատկեց յունվարի 15-ին զգրէշունին որդին զաղա եւ զաղաչա խաչիկը: Եւ սա էսա իրաւաց երկրէն զմուշալ: Խաչուն եղեւ ազուն թորսին որդին, զբիգորը»:

Ուստի մայր մատենաները, 1749ի զինանշանի թղթէն արդէն 26 տարի յառաջ, իրրեւ գերդաստանին հաւը համարուած խաչիկ Գարաշնեանին, իր հօրը՝ համեմուն խաչիկ Գարաշնեանին հետ, հին ազնուական սերնդէ ծագած կը ճանչնան ու կը խոտովենին:

Եթէ աս եկեղեցական մայր մատենաներէն առնուած վկայութիւնը, բաւական զօրութիւն չունի, այն ատեն, ԺԷ. դարուն՝ աշխարհական իշխանութեան կողմէն տրուած վկայական թուղթը յառաջ կը բերենք, որ նոյնպէս — խաչիկ Գարաշնեանի եւ համեմուն հօրը տրուած ազնուականութեան թղթէն յառաջ — կ'ընդունի ու կը ճանչնայ, ամէն տարակոյս վերջընող ազնուականութիւն մը:

Ներքին Սոնք գաւառը՝ 1778 սեպտ. 30ին, Սիմոն Գարաշնեանին եւ իր եղբարքը համար, տրուած վկայական թղթին մէջ գտնուող կը կարդանք. «Որովհետեւ Սիմոն, Վրատիանոս եւ Էմմանուէլ Գարաշնեանին, մեզի ներկայացուցած վկայական թղթէն, խաչիկի՝ Ստուածատրոյ, Սիմոնի եւ Յակոբի հօրը՝ — եւ Ղուկասու, խաչիկի, Էմմանուէլի եւ Վրատիանոսի, ինչպէս նաեւ Նիկողայոսի հօրը վրայց, բաւականացուցուցաւ եւ վկայութեան, թէ երկուքն ալ Գարաշնեան են եւ Վերալայի բնակիչ եւ թէ ազնուական սերնդէ են եւ ազնուականի իրաւունքով ապրեցան, — եւ որովհետեւ ասոնց զաւկներն ալ մինեւոյն ազնուականի իրաւունքներով կ'ապրին, անոր համար գաւառական իշխանութիւնը՝ զՍիմոն Գարաշնեան, զՎրատիանոս եւ զԷմմանուէլ ճշմարիտ եւ անտարակուսելի ազնուականներուն կարգը կ'ընդունի ու կը դասէ»:

Հիմա՞կ ինչորին ան է, թէ ինչպէս պատահեցաւ, որ վերին ըստններնուս համեմատ, արդէն ազնուականութիւն ունեցող Գարաշնեանց համար Մարիամ Թերեզիա 1749ին,

զինանշանի թուղթ կը շնորհէ. — Ասոր պատասխանը՝ շատ պարզ է: Գարաշնեանք, որովհետեւ Բերդի ապստամբութեամբն եւ զխաւորապար ստոր յաջորդող հաջախի հրդեհին պատճառաւ, չէ թէ միայն մեծ նիւթական կորուստ ունեցան, հապա նաեւ իրենց յիշատակարանները գրեթէ բոլորովին փռացան՝ կորսուեցան, — անոր համար կայսրուհւոյն դիմեցին՝ աղաչելով որ մինչեւ նոյն ատեն ունեցած ազնուականութիւնին, նորագոյն թղթով մը վերանորոգելու եւ զիրենք զինանշանի ընդարձակութեան մասնակցելու բարեհաճի: Կայսրուհին՝ Նկատելով իրենց մեծ արդիւնքը, սիրով կատարեց աղաչանքին: — Բայց ինչպէս կ'երեւայ արքունի պաշտօնարանն ըստ պատահման կամ սխալմամբ, բոլորովին նոր ազնուականութեան զինանշանի թուղթ մը շնորհած է: — Գարաշնեանք թէպէտ մեծարանք ու հպատակութեամբ ընդունեցան կայսրուհւոյն այս գթութիւնը, բայց չուշացան միանգամայն նոր ստուգութեան դէմ յարգանքը բողբոջելու. տեղեկացնելով զկայսրուհին՝ իրենց վաղեմի ազնուականութեանը վրայց: Սակայն այս միջոցին իրենց տրուած ազնուականութեան թուղթն ու զինանշանը, որ հին զինանշանին մէջ պարզ ընդարձակութիւնն էր, սոսկ ժամանակէն ի վեր գործածելու սկսան:

Եթէ հիմա՞կ վերէն ի վար հայեցուածք մ'ընենք, Գարաշնեան գերդաստանին, ի սկզբունէ հետեւ ունեցած կամ գործածած զինանշաններուն վրայ, կը գտնենք. 1. Գերդաստանին՝ հին, 1718ին. — 2. Մարիամ Թերեզիայի՝ 1749ին, քիչ մ'ընդարձակուած ազնուականութեան — եւ 3. 1859ին, Գուրտոն Գարաշնեանի եւ իր ժառանգներուն շնորհած կոմսական զինանշանները:

Հին, սկզբնական նշանին — որուն մէջէն, իրրեւ թէ արմատէ կամ բողբոջէ, նախ 1749ին ազնուականութեան, ետքէն 1850ին, ընդունած կոմսական նշանը կազմակերպուեցաւ — մասնաւորները Նկատելով՝ ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ՝ «Վասնին կապոյտ դաշտին մէջ գտնուած եւ դէպ ի ձեռք գարձած Գարաշնեան գերդաստանին զինանշանը»:

Դա՞նք անաքելական կրկին խաչը՝ — Աս նախնական զինանշանի պատկերն ըստ մեզ, կը մէկնէ միանգամայն ազնուա-

Գարաշնեան գերդաստանին զինանշանը:

կանութեան տրուած ժամանակամիջոցը, Որովհետեւ հազիւ կը սխալիք, եթէ աս զինանշանի տուչութիւնը, գերդաստանին՝ արեւելեան հերձուածող եկեղեցւոյն ծոցէն, կաթուղիէ եկեղեցւոյն ծոցը մտնելուն ժամանակին դնենք: — Գոնէ զաս կը ցուցնէ, իբրեւ թէ մորթութեան ծովէն դէպ ի վեր բարձրացած եւ յուշկապարիկին ձեռքին մէջ եղած քրիստոնէութեան եւ պապական իշխանութեան կրկին խաչը. — որուն գերագոյնութիւնը՝ գերդաստանը, ուղղափառութեան դարձած առեւ ծանցեալ եւ — յուշկապարիկին ձեռքը տուաւ:

Բայց աս հին զինանշանին տեղը՝ 1749էն ի վեր, Մարիամ Թերեզիայի տուած զինանշանը մտաւ գործածութեան մէջ՝ մինչեւ 1859. երբ աշխուական գերդաստանը՝ կոմսական աստիճանի բարձրացաւ: — Աս երկրորդ զինանշանին համառօտ ստորագրութիւնը վերը տեսանք:

Ինչպէս յայտնի է, ասիկայ գերդաստանին հին զինանշանին պարզ ընդարձակութիւնն էր: Վասն զի վահանակին առաջին ու չորրորդ կապոյտ դաշտին զինապատկերը՝ պարզապէս հինէն փոխ տեսնեցաւ. իսկ երկրորդ ու երրորդ կարմիր դաշտին մէջ եղած եղբ գերդաստանին այն միջոցին դուարարոճութեան եւ դուարի առուուորին մէջ ունեցած մեծ յաջողութիւնն, իսկ կենդանութեան գերդաստանին գլխուն յաշիկ գարաշնեանին, ան միջոցին Վերլայի մէջ վարած դատաւորական պաշտօնին հետ մերձաւոր յարաբերութեան մէջ են:

Սակայն աս երկրորդ զինանշանն ալ՝ գերդաստանը՝ հազիւ դար մը գործածեց. որովհետեւ զասիկայ ալ, գարաշնեան Գուհտոնին՝ տերութեան համար ըրած եւ գիտութեան ասպարիզին մէջ ստացած անջնջելի արդիւնքները մէկդի մղեցին — որպէս զի տեղի տան, մէկ՝ այն մեծ՝ եւ զինանշանը վաստակողին արդիւնքներուն՝ այլ համապատասխանող կոմսական զինանշանին:

Աս բանին մասնակցեցաւ, ազգային գերդաստաններուն մէջէն, միայն այս առթիւ, առաջին անգամ, եւ մինչեւ այսօր դեռ վերջին

անգամ՝ Գուհտն Գարաշնեան. (ծնաւ 1817. աւգոստ. 7. — մեռաւ 1885 սեպտ. 15) որ բացաւ մարդասիրական ու բարեգործական ընկերութեանց համար իր գանձարանը. եւ ստացուածքէն՝ կէս միլիոնէն աւելի գումար ընող հիմնարկութիւններ գրաւ: — Ծանուանէ գրաւ հիմնարկութիւն մը 1858ին, հանդիսեցաւ Ռուստոլիտո թագաւորական ծննդեանը յիշատակին համար՝ այլեւայլ բարերարական հիմնարկութեանց օգնելու, 105.000 ֆիօրին — հունգարական ազգային թատեր ռոմկաւորաց հիմնարկութեանը համար՝ 13.600 ֆիօրին. — հունգարական ազգային երաժշտութեան համար՝ 5250 ֆիօրին. — աղքատ օրիորդներ ամուսնացնելու համար՝ որ տարւէ տարի տօնախմբելու սովորութիւն եղած «Վարդի օրիորդ»-ի հանդիսութիւն անուով կը կատարուի՝ 20.000 ֆիօրին. եւ այլն, եւ այլն:

Գուհտն Գարաշնեանին — որ ուրիշ կողմանէ ալ ամէն տեսակ յառաջդիմութեան նպաստող շարժմանց մէջ անհամեմատ գործունէութիւն արտագրած էր — մեծ արժանիքներն էին, որոնք Վեհափառ կայսեր մտադրութիւնն իրեն գրաւած էին: Ուստի՝ զինք, չէ միայն իր պապական արդիւնքներուն, հապա նաեւ իր յատուկ առաքինութեանցն ու մեծագործութեանցը համար, շատ աչքի զարնող աւագութեան մը հասցուցած է Փրանկիսկոս Յովսէփ Ա. երբ զինք՝ իր օրինաւոր ժառանգւորուն մէջ տեղ, 1859 փետ. 7ին Վիեննայէն հրատարակած գերագոյն որոշմունքով՝ նախ աւստրիական պետութեան կոմս ընելու բարեհաճեցաւ. — որ արժանաւորութիւնը՝ ետքէն 1874 մարտ 14ին, հունգարիայի վրայ ալ տարածուեցաւ:

Գերդաստանին աս կոմսական զինանշանին ստորագրութիւնը «Հունգարական առեւտր մատենին», յայտարարութեանցը համեմատ հետեւեալն է: Չորս մասունքի անջատուած Վահան: — Երրորդ ու չորրորդ դաշտին մէջ՝ ներս մտած ուրիշ դաշտ եւ կորուած արտաձեւ վահանակ: Ատր մէջ, վերը՝ կարմիր դաշտի վրայ թագազարդ ոսկիէ կրկնապլուխ արծիւ. վարը՝ արծաթի դաշտին մէջ սեւ կշռու: Մեծ Վահանը կը պարունակէ իր մէջը, առաջին ու չորրորդ կապոյտ դաշտին մէջ, դէպ ի մեղն նայող, կողմնակի կեցած թագապսակ յուշկապարիկ. որուն ձկնանման պոչը՝ դէպ ի աջ (ու ձախ) կը ծռու: Զախ (ու աջ) ձեռքին մէջ՝ դէպի ձախ (ու աջ) արծաթէ կրկնախաչ: Աջ (ու ձախ) ձեռքն աղ-

